

Проектот *Свезди на светската книжевност* е една од најзначајните цивилизациски придобивки што ќе го збогати македонскиот духовен простор и ќе овозможи пристап до колосалните дострели во развојот и креирањето на пишаниот збор.

Во колекцијата на овој монументален избор, вградени се најзначајните проблесоци на човечката мисла – капиталните дела што потекнуваат од најдалечните духовно-уметнички изворишта до најистакнатите книжевни остварувања во поново време.

Со приопштувањето на овој најсодржаен библиофилски зафат, за македонската јавност стануваат достапни врвните остварувања од светската книжевна ризница.

Министерство за култура на Република Македонија
Проект „Свезди на светската книжевност“

Сѝручна редакција:

Митко Маџунков, *главен редакѝор*

Луан Старова

Ташко Ширилов

Ефтим Клетников

Драги Михајловски

Венко Андоновски

Ратко Дуев

Проектот е целосно финансиран
од Владата на Република Македонија

Андреј Платонов

ОТКОП

Наслов на оригиналот

Андрей Платонов
КОТЛОВАН

Andrei Platonov's Russian text copyright © by Anton Martynenko, 2015
Translation rights into the Macedonian language are granted by the FTM
Agency, Ltd., Russia, 2014

© Macedonian translation rights, Ars Lamina, 2015

© за македонското издание:

Арс Ламина – публикации
во соработка со Арс Студио

За издавачот

Тамара Јовановиќ-Нешовска
Бранка Бугариска

Превод од руски јазик

Костадин Голаков

Поговор

Костадин Голаков

Јазична редакција

Гордана Ацеска

Корица

Кочо Фиданоски

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

821.161.1-31

821.161.1-31.09 Платонов, А.

ПЛАТОНОВ, Андрей

Откоп / Андрей Платонов ; [превод од руски јазик и поговор Костадин Голаков]. – Скопје : Арс
ламина – публикации, 2015. – 136 стр. ; 20 см. – (Свезди на светската книжевност)

Превод на делото: Котлован / Андрей Платонов. – За „дехуманизацијата“ на едно „хумано“
општество: стр. [125]-133

ISBN 978-608-247-326-0 (тврд повез)

1. Платонов, Андрей види Платонов, Андрей

а) Платонов, Андрей (1899-1951) – „Откоп“ – Критики и толкувања

COBISS.MK-ID 100233226

АНДРЕЈ ПЛАТОНОВ

ОТКОП

Арс Ламина – публикации
Скопје, 2015

ЗА „ДЕХУМАНИЗАЦИЈАТА“ НА ЕДНО „ХУМАНО“ ОПШТЕСТВО

(поговор)

Романот на Андреј Платонов *Ойќој* е критика на политиката на Сталин, и затоа е официјално објавен дури во 1987 година, четири години пред распадот на Советскиот Сојуз.

Ойќој е пишуван во историски и политички контекст. Платонов сакал да пишува за ужасите на колективизацијата, меѓутоа универзалната тема за потрагата по смислата на човековото постоење и советската тема на конфликтот меѓу класите е нишката што се провлекува низ целото негово дело. Тоа е и една од причините поради која делото го носи белегот на оригиналност.

Андреј Платонов ја пишува *Ойќој* од декември 1929 и април 1930 година. Иако според своите теми на апсурд и егзистенцијализам е безвременска, периодот во кој е напишана му дава политички контекст на самото дело. Тоа е периодот кога Јосиф Висарионович Сталин ја започнува Петолетката и колективизацијата на земјата. Платонов, поддржувач на комунизмот, се разочарува од спроведувањето во практика на социјализмот во Русија. Неговиот опис на советската ера е отфрлен, осуден и соодветно цензуриран. Затоа поголемиот број негови дела се објавени постхумно.

Во историски контекст, делото е поврзано со статијата од 7 ноември на Сталин под наслов „Година на големиот пресврт“ во која тој ја најавува колективизацијата. Колективизацијата почнува со бунтување, со убивање на добитокот за да не се даде во колхозите, како што Платонов убаво има опишано во романот во делот кога вели дека месото леижи гние, а мувите летаат, и покрај тоа што е зима.

По почетокот на колективизацијата, Сталин на 27 декември говори на конференцијата на земјоделците и ја најавува ликвидацијата на кулаштвото како класа. Токму она што е опишано во *Ойќој*, кога

пролетерите ги нарекуваат поранешните богаташи за кулаци и ги праќаат на сплавови да пловат по реката во неповрат (во Сибир).

Воопшто, целото сиже во *Ошќој* завршува со нулти циклус, како што вели Голишев. Во градежништвото тоа е термин кога се копа само откопот, а не се ставаат темелите. Работниците во романот првин копаат, потоа спроведуваат колективизација, па се враќаат повторно да копаат, а завршуваат со копање гроб за Настја, која за нив е иднината на социјализмот. Токму во тоа се состои и нултиот циклус во романот.

Приказната и идеите што се пренесени во делото се одглас на една историја што не може да биде одразена со имиња, датуми, места и статистика. Од устите на неговите ликови, па сè до описите на вечерните прошетки, Платонов со својот советски жаргон им дава нов лик на иронијата и црниот хумор што го опкружуваат ветувањето за национална величественост, и затоа воопшто не треба никого да го изненади фактот што ова дело е чувано во длабоките трезори на руските архиви.

Писателот со *Ошќој* застанува на страната на поединецот што се обидува да си ја пронајде својата руска душа во колективното лудило на советската петолетка. Неговите ликови јасно ја одразуваат нееднаквоста меѓу благородните цели на комунизмот и безмилосната реалност на болшевиизмот. Гласот на раскажувачот ни ги дава дури и најситните детали и ликови во делото, како, на пример, селанките на вечерна прошетка и нивните стапала и торза што се рашириле и се заоблиле како резервоари на иднината.

Ошќој е приказ на луѓето во борбата за креирање нов идентитет за себе и за својата нација. Делото се смета и за лична изјава на писателот за разочараноста со сопствената држава и што значи таа разочараност за секојдневниот живот на поединецот.

Преполн со иронија и прикази на мртвовци што одат, со откоп преку кој се прикажани советскиот конформизам и бирократија, романот на Платонов нуди ликови што се отсечени од нормалните човечки чувства додека се обидуваат да се убедат себеси дека партиските слогани и партиеризмот се клучот за среќна иднина.

Вошчев оди на село за да најде начин како да го вклопи својот сиромашен живот во големата општествена советска машина. Во глува доба тој гледа дека полињата се косат, меѓутоа не за да се посее ново жито туку за да се изгради зграда – општопролетерски дом – за селаните од блиското село. И покрај тоа што ги нема соодветните документи, почнува да работи како дел од групата мајстори и иако подоцна се покажува како несоодветен копач, сепак, добива други задачи, како што е чувањето на мртвовците во селото. Многумина ја немаат таа среќа – тука

е неговиот колега Козлов, кој продолжува да копа сè додека и самиот не стане жртва на откопот.

Ликовите на Платонов се носители на својата несреќа. Тие се персонификација на празнината што ја заменува руската душа во периодот на изградба на советското општество. Затоа писателот не дава приказ на нивните лица додека ги копаат темелите на зградата. Тие се само еден вид човечки машини разочарани во себе, без цел во животот. Сите се исцрпени физички и рамнодушни спрема сопственото постоење. Некои веруваат во идеали, а некои само копаат затоа што немаат друг излез. Прушевски и Вошчев на почетокот се обидуваат да ги најдат вистината и смислата, меѓутоа ѝ се препуштаат на судбината. Токму Прушевски, раководителот на работите, ја губи надежта и останува да живее само со трпението, мислејќи на моментите кога му доаѓало само да легне и да умре, дури и без да заплаче. Иако писателот не дава точна причина зошто Прушевски не може да заплаче – дали е тоа неговиот попусто потрошен живот или сопствената прогноза дека ќе го „ликвидира“ партијата поради претчувството за неуспех на градната. Затоа, тој работи без да мисли и живее без да чувствува, додека, пак, Вошчев се прашува кога ќе биде донесена некаква резолуција за дисконтинуитетот на времето и за спас од замореноста од животот. Сатирата е присутна дури и во самиот став спрема животот – државата цели да контролира сè, а нејзините маси не гледаат никаква смисла во тоа, дури ни за живот.

Иако ликовите покажуваат потиштеност и бесцелност во себе, неамбициозност, живеат во мрачна средина која се одразува на нивните животи, Платонов сугерира дека односот на поединецот спрема општеството е она што го прави животот апсурден и пуст. По смртта на Настја, Вошчев ја губи и онаа мала верба во комунизмот и во самиот живот кога не може да се види ни најмала радост, барем кај децата. Откажувањето на Вошчев значи дека и писателот се откажува од своите верувања – Платонов смета дека пролетаријатот ќе донесе подобра иднина, меѓутоа Настја е одраз на комунистичките идеали што умираат како знак за неспособноста на системот да ги одржи стандардите потребни за очигледниот труд. Платонов ги поддржува принципите на пролетаријатот, но е свесен дека нивната реализација значи и нереализација на животите на многумина како што е девојчето Настја. Затоа е невозможен откопот што треба да служи како темел за идната заедничка зграда.

Откопот е основниот симбол во романот. Метафора за неспособноста на одреден вид труд за реализација на некои од целите на советската држава. Самиот роман претставува откоп. Исто како што работниците

копаат длабоко за да ги постават темелите на комунистичката градба, така и Платонов пишува за да ги промовира сопствените комунистички идеали. Откопот за да се постават идните темели на заедничкиот дом значи еднаквост за сите, пишувањето ја означува интелектуалната работа – системот, вклучително и комунистичкиот, мора да биде спој на интелектуална и физичка работа. За жал, откопот станува симболична гробница и за ликовите што не успеваат да издигнат зграда, и за писателот чиј роман никогаш не е прочитан во Советскиот Сојуз и чија кариера и живот се уништени од цензурата.

Ойкой е сатира за тогашното општество во кое живее писателот и истовремено апел за промени. Платонов е свесен дека начинот на кој се реализираат принципите на комунизмот во тогашниот Советски Сојуз придонесуваат за дехуманизација на самите комунисти. Насилството (и физичкото и психичкото) е она што го девалвира човечкиот живот, што ги прави пролетерите деморализирани. Единствената надеж за свесна класа се децата и заеднички пролетерски дом во кој идните генерации ќе живеат поради општата сиромаштија и потиснатиот дух на работниците. Меѓутоа, тоа е причината за тоа зошто не може да се оствари истата надеж – откопот останува со празна дупка без темели, а душата останува само дупка во срцето. Вошчев, за кој критичарите сметаат дека ги одразува мислите на писателот, е духовно празен и политички рамнодушен спрема Настја. Без комунизам што ќе ги одржи живи масите и физички и умствено, судбината на Вошчев ќе биде судбината на Русија, според Платонов.

Карактеристика на творештвото на Платонов е човекот што доаѓа директно од природата во градот, самоук и трагач по вистината, без искуство во борбата на работничката класа и кој ги задржува националните особености на рускиот народ.

Според преведувачот Виктор Голишев, јазикот на Платонов во *Ойкой* се карактеризира со огромно количество бирократски и канцелариски изрази. Во тоа се состои и симболиката на авангардизмот на писателот во романот, неговата обнова на јазикот во согласност со современите општествени текови.

Неговиот стил е изненадувачки сложен, нехармоничен, за човек што првпат се сретнува со таков јазик се добива впечаток дека тоа е некој нов јазик, измислен од необразован човек. Јазичните норми не важат за писателот, особено ако се тоа норми втемелени во делата на руските класици Толстој, Достоевски, Тургенев... Дури ни самите граматички норми не важат за Платонов во *Ойкой*. Сепак, спојот на секојдневните изрази, филозофските прашања и бирократизмот покажуваат дека тој невидлив експеримент со јазикот излегува успешен.

Јазикот на убеден социјалист (социјалисти реализам преполн со бирократска омраза спрема кулаците, буржуите и реакционерните маси) каков што е Платонов во вистинскиот живот наспроти уметничкиот јазик (преполн со мечтаење, надреални описи на околината, филозофски прашања) прави читателот да се чувствува дека не знае каде се одвива дејствието – дали во реалниот свет на советската ера, дали во некоја фантастична книга каде што обичните луѓе се разбираат на необичен јазик. Оттука е и прашањето „За што живееше?“ како своевиден паралелизам на реалното „Зошто живееше?“ или „Со каква цел живееше?“

Токму од овие причини *Ойќој* може да се смета за ремек-дело, и во однос на стилот, и во однос на јазикот, и во однос на тематиката. Кршењето на јазичните стандарди станува своевиден стандард и затоа делото треба да се чита со размислување. Зад секој збор и фраза стои скриена мисла на писателот што чека самиот читател да ја открие за да продолжи понатаму. Оттука и дијалогичката во самото дело, повеќегласноста во дијалозите на ликовите во романот.

Бруталниот јазик е темелот на *Ойќој*. Платонов успева да оствари рамнотежа меѓу духовното и советското. Затоа читателот на почетокот на романот може и да го смета јазикот на писателот за несекојдневен, необичен, чуден. На пример, романот почнува со главниот лик Вошчев, кој ја губи својата работа затоа што е преголем интелектуалец, а премал пролетер:

„На денот на триесетгодишнината од личниот живот на Вошчев му дадоа отказ од малиот машински завод каде што тој заработуваше за своето суштествување. Во отказниот документ му напишаа дека се отстранува од производството поради пораст на слабосилност во него и поради замисленост среде општото темпо на трудот.“

Ќе се согласите дека изразот „заработуваше за своето суштествување“ е замена за „работеше“, а „се отстранува од производството поради пораст на слабосилност во него и поради замисленост среде општото темпо на трудот“ е одраз на советскиот јазик за опис на човек што премногу размислува и е недоволно продуктивен работник. Понатаму читателот ќе се приспособи кон ритамот и нијансите на „болшевичкиот (руски) јазик“ – јазик што покажува став дека сè е можно, јазик што има неверојатна сила да го победи и најсилниот контрааргумент – и кој на неверојатен начин ја отсликува сталинистичката ера и додава комплексност на поттекстот на јазикот на Платонов за кој и најискусните преведувачи се согласуваат дека е тежок за преведување.

Мртвите тела и мислите за смртта почесто се опишуваат во романот отколку земјата што се ископува. Дел од црниот хумор на Платонов е и моментот кога локалните селани се креваат да протестираат поради

конфискувањето на нивните мртвечки сандачи, едно од највредните нешта што секој селанец го поседува. Откако сандаците ќе бидат вратени, Миша, мечката што работи во ковачницата, го прогласува поранешниот господар за кулак и почнува чистка на сите кулаци. Копачите мораат да изградат сплавови на кои кулаците отпловуваат по реката, нешто што алудира на митолошката река Стикс, а Миша запаѓа во работен транс во кој го уништува железото што треба да го излие.

Овие бајковидни елементи природно се стопуваат во нарацијата на *Ойкои*. На пример, кога умира мајката на сирачето Настја, Чиклин ја зема Настја и ја носи во кампот, каде што Прушевски, надзорникот на работата, се враќа да го закопа телото на починатата 32-годишна жена. Чиклин ја покрива со камења и тули во нејзиниот дом и одговара на прашањето на Петрушевски зошто го прави тоа дека тагата на мртвите или нивните коски го прават за да се свести зошто живее.

Настја извикува слогани на комунистичкиот режим на кои дури и Сталин би бил горд. Со неа толку се приврзуваат работниците на откопот, што еден од нив – Сафронов, кој и самиот станува жртва на проектот – изјавува дека токму за децата како Настја тие работат.

Меѓутоа, смртта на Настја, со која завршува романот е и основната мисла на Платонов за сталинизмот – не може со толку многу жртви да се изгради подобро општество, смртта не значи подобар живот.

Иако ликовите во *Ойкои* буквално ги даваат своите животи за посреќна иднина на идните генерации, сето тоа е проследено со сцени на бесмислено повремено насилство. Смртта е задолжителна пресуда за кулаците и буржоазијата, со што на читателот му се дава до знаење дека единствено насилството може да ги доведе и да ги задржи на власт пролетаријатот и комунизмот. Таков е примерот со Чиклин кога го удира селанецот по лице за „тој да живее свесно“.

Освен смртта, тука е присутен и мотивот на болката, како еден вид должна компонента на постоењето на комунистичкото општество. Болката е сеприсутна затоа што целта на пролетаријатот е да ја истрпи, затоа што болката е симбол на пролетерите. Затоа селанецот не сака да отстапи по ударот што ги прима, бидејќи со страдање тој ќе се здобие со право да живее како сиромашен човек. Односно, сите мора да трпат за да бидат еднакви пред лицето на комунизмот. Болката и смртта стануваат животен стандард за масите.

Од друга страна, ликот на бездомното девојче Настја, персонификација на иднината на советскиот народ и на идните жители на заедничката зграда што ќе се гради врз откопот (живее на самото градилиште во мртвечки сандак, додека другиот го користи за да ги чува своите играчки) умира, без да ја дочека изградбата на

заедничкиот дом за сите – еден вид утопија што неповратно се претвора во антиутопија.

Филозофските елементи кај Платонов се огледуваат преку размислувањата и дијалозите на неговите ликови. Вошчев, на пример, иако е исклучително сиромашен, што е одраз на бедата на неговото физичко суштествување, сепак, продолжува да се бара себеси и смислата на неговото постоење. Аскетизмот, одрекувањето од физичките задоволства не треба да биде пречка за себепронаоѓањето, според Платонов.

Ликовите на Платонов умираат на крајот за да ја покажат бескрајноста на човековиот внатрешен немир што не може да најде утеха ниту во интелегентните разговори, како примерот кога инженерот Прушковски не може да даде одговор на прашањето дали знае како настанал светот, иако е еден од учените. Немањето одговор заслужува само презир кај обичните маси. Дури и ако пролетаријатот има одговор на прашањата, сепак тоа е попусто, затоа што, како што Вошчев вели по убиството на активистот, сите умираат, и покрај тоа што знаат сè.

И образованието и културата не играат никаква улога во обезбедувањето среќа за идните генерации, покажано преку примерот со селанките што учат да читаат зборови што не можат да ги разберат (авангарда, актив, антифашист, болшевик, буржуј....).

Вратата е изгубена, а без вера масите се дезориентирани. Свештеникот во *Ойкой* се обидува да се снајде во новите општествени услови, меѓутоа не може да успее во тие обиди, и затоа вели дека останал без Бога, а Бог останал без човекот. Селаните остануваат со празни души, а интелегенцијата духовно осиромашена (Прушевски). Ова е уште еден пример за дехуманизацијата на руското општество што Сталиновите чистки успешно ја реализираат.

Ликовите на Платонов сфаќаат дека образованието и културата не можат да дадат одговори на нивните прашања, меѓутоа без тие одговори не можат да се пронајдат себеси и својата улога во општеството. Таквиот начин на живот може да донесе само смртта како одговор на вечната, мачна потрага по смиренieto.

Се чини дека самиот живот на Андреј Платонович Платонов (Климентов) е отсликан во неговиот роман. Руски прозаист, поет и драматург. Роден во Воронеж, во семејство на железничарски мајстор. Првите раскази ги пишува во 1918 година кога почнува да работи како новинар во родниот град. Истата година ги објавува и своите први песни, како и статии и рецензии. Од тој момент Платонов станува еден од најзабележителните автори во Воронеж. Се зачленува во Комунистичката партија на Русија (болшевици) во 1920 година, но по една година ја напушта по сопствена желба. Во 1926 година добива работа во Москва, а потоа во Тамбов. Набрзо се враќа во Москва и станува професионален писател.

По првата сериозна публикација „Епифанските брави“, ја објавува и повеста „Скриениот човек“. Учествува во литературната група „Премин“. Членството во „Премин“, како и објавувањето на расказот „Сомничавиот Макар“ предизвикуваат бран критики на негова адреса. Истата година добива и негативна рецензија од Максим Горки, по што следува забрана за печатење на неговиот роман *Чевенџур* (1926–1929, објавен во Франција дури во 1972 година, а 1988 година во Советскиот Сојуз). *Чевенџур* не е само најголемото по обем дело на Платонов туку и важен момент во животот на писателот. Опишувајќи го апсурдот на комунистичко преуредување на животот, писателот ја покажува идејата врз која ќе се базираат неговите идни дела.

Истата тема е основата на романот *Ойќој*, чие дејство се одвива во првата петолетка на преуредувањето на новиот советски живот. Изградбата делумно напоменува и на изградбата на Вавилонската кула, а според Јосиф Бродски, делото е надреалистичко, затоа што во него се јавува како лик и мечка. Според Бродски, Платонов „самиот се потчинил на јазикот на епохата откако видел во него такви бездни, кои штом еднаш ги видел, веќе не можел да ползи по книжевната површина“.

Излегувањето на повеста-хроника *За резерва* во која колективизацијата на селското стопанство е покажана како трагедија е последната капка во чашата што доведува до тоа натамошното објавување на делата на Платонов да биде невозможно. Единствен исклучок е зборникот раскази *Рекаџа Појџудан* (1937). *Повесїиїиџе Цан* (1935), *Јувенилно море* (1934), драмите напишани во 1930-тите години *Шарманка* и *14 Црвени избички* не биле објавени во текот на животот на авторот. Објавувањето на делата на Платонов е дозволено дури во годините на Втората светска војна, кога писателот работи како дописник од фронтот за весникот „Црвена ѕвезда“ и кога пишува раскази на воена тема – „Оклоп“ (1942), „Не за смртта“ (1943), „Афродита“ (1944) и други. Откако неговиот расказ „Семејството на Иванов“ (другиот наслов е „Враќање“) во 1946 година е подложен на идеолошка критика, името на Платонов е засекогаш исфрлено од советската литература. Неговиот роман *Среќна Москва*, напишан во 1930-тите години, бил откриен дури во 1990-тите години на XX век. Првата книга по смртта на авторот објавена во времето на Советскиот Сојуз е *Волишебниої ѝрсїен*, три години по смртта на авторот. Сите публикации на делата на Платонов се жестоко цензурирани во поранешната советска држава.

Платонов умира на 5 јануари 1951 година во Москва.

Денешните читатели веројатно ќе се пронајдат барем во еден од ликовите во *Ойќој* и ќе видат дека разочараноста на ликовите во романот им е неверојатно позната.

Косијарин Голаков